

Posudek disertační práce Mgr. Barbory Štěpánkové
„K funkci výrazů částicové povahy ve výstavbě textu, zejména k jejich roli
v aktuálním členění“ (Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013, s. 173)

1. Obsah a přínos práce:

Mgr. B. Štěpánková se v disertaci zabývá tématem velmi aktuálním, ale nesmírně obtížným, a to jak z hlediska sporné povahy (slovně druhové, syntaktické) analyzovaných výrazů v popisu jazyka, tak z hlediska velikého počtu popisovaných jednotek. Autorka však předložila odborně velmi vyzrálou fundovanou analýzu značného počtu **aktualizátorů**, jak výrazy, jimiž se zabývá, nazvala. Svou analýzu doložila bohatým materiálem, v němž převažují doklady korpusové; ty však obohatila i o příklady introspektivní, popř. nalezené v tisku a v dalších pramenech, kde na zajímavý doklad narazila. Disertace je na vysoké úrovni nejen materiálově, ale i metodologicky: Autorka zná velmi dobře české prameny a své téma rozvíjí na základě znalosti různých přístupů k aktuálnímu členění; umí pracovat s anotovaným korpusem a kvalifikovaně používá i práci s informanty metodou ankety.

Obtížnost tématu spočívá v tom, že aktualizátory jsou ve velké většině víceznačné a že je velmi nesnadné je oddělit od příslovcí, spojovacích výrazů a (jak autorka na s. 17 uvádí) citoslovců. Druhým nesnadným problémem je jejich zařazení slovně druhové a určení jejich platnosti ve větě. Slovně druhově jde o částice (jsou to tedy slova synsémantická), nejsou větným členem, ale k významu věty vydatnou měrou přispívají („jejich funkce v textu je především modifikačně aktualizací“ – s. 29). Autorka je si dobře vědoma širokého přechodného pásma mezi aktualizátorem a příslovcem, a. a spojovacím výrazem (Kap. 2). Pro vymezení a. používá následující kritéria: (i) schopnost dosahu, (ii) schopnost zdůrazňovat, aktualizovat zasažený význam, (iii) schopnost implikovat presupozici, (iv) schopnost implikovat skupinu (viz i Tabulku 2 na s. 51n. a Kap. 3). V Kap. 4 poctivě probírá výrazy, které v jiných českých zdrojích jsou mezi a. řazeny (restriktory, rematizátory apod.) a uvádí své argumenty pro odmítnutí tohoto řazení. Za podstatnou složku práce pokládám Kap. 5 o sémantice aktualizátorů. Kap. 6 je věnována analýze slovosledného postavení a. vzhledem ke kategoriím (kontrastivní) **základ** a (vlastní) **ohnisko**, ale i vzhledem ke slovně-druhovým kategoriím a jejich specifickým třídám (vlastní jména, označování kvantity apod.). Za základní pokládá autorka dělení na a. **omezovací** a **zahrnovací**. Aktualizátory zkoumá i ve vztazích antonymních a významově blízkých. V Kap. 6 pojednává o možných pozicích a. ve větě se znalostí teorie aktuálního členění užívaného ve FGP a v PDT. V Kap. 7 jsou obsaženy úvahy o hraničních případech spojovacích výrazů a aktualizátorů. V Kap. 8 jsou přehledně představeny výsledky ankety.

Autorka v disertaci představila vymezení aktualizátorů, popsala vyčerpávajícím způsobem jejich sémantiku s ohledem na jejich umístění ve větě a na jejich vlastnost dosahu. Stěží by se našlo nějaké další kritérium, které B. Štěpánková v práci neuplatnila. Její pozornosti neuniká ani stylové zařazení dokladů, ani údaje frekvenční. Doplnění vlastního zkoumání o reakce mluvčích pokládám za další přínos a rozměr práce a oceňuji i metodu sestavení ankety. Shrnutí výsledků je představeno také v přehledných Tabulkách 1 – 5. Její poznatky o této málo průhledné vrstvě výrazů se nepochybně odrazí jak v práci lexikografické, tak v popisu závislostní struktury.

2. Diskusní otázky

V první řadě bych položila dvě otázky, jejichž zodpovězení přesahuje rámec této práce, a po autorce nelze požadovat jejich definitivní vyřešení:

a) Aktualizátory jsou částice, nejsou větnými členy („ani nejsou jejich součástí“ – viz autorčinu definici na s. 17), ale v závislostní reprezentaci (v PDT) mají samostatný uzel (podobně se chová také negace); jejich sémantika je patrna z lemmatu. Znamená to, že z hlediska syntaxe tu máme co do činění s další třídou jednotek chovajících se zčásti jako autosémantická slova, zčásti jako synsémantika? Autorka zřejmě také občas tápe: viz s. 48 „Tento výraz bychom přiřadili spíše k měrovým určením (ať už příslovečným, nebo částicovým).“, s. 76 „Tyto výrazy mohou mít kromě funkce aktualizátoru též funkci příslovce či určení míry.“

b) Aktualizátory mají schopnost implikovat presupozici (s. 30). Sdílím jistě s autorkou obecné pojetí, co to je presupozice (ostatně, autorka uvádí na s. 28 explicitně definici. P. je „implicitně naznačený předpoklad vyvoditelný z aktualizátoru užitého v kontextu“, dodejme „negací nedotčený“. Implikace presupozice není vlastnost jenom aktualizátorů (viz *téměř (polovina)* vs. *necelá (polovina)*); toho si je autorka také vědoma: s. 46 o *zato* „schopnost implikovat presupozici plyne ze spojkové/konektorové platnosti“. Je obtížné stanovit hranici mezi lexikálním významem a presupozicí (viz autorčiny příklady na s. 75 *se stěží/maximálně, alespoň/přinejmenším*). Plyne z definice, že tentýž výraz zakládá v různých kontextech různé presupozice?

3. Drobné připomínky a dotazy

s. 38 – výraz *stejně* nepokládá autorka za a. Platí to i pro příklad *Pozvali jsme ho, ale on stejně nepřijde?*

s. 65 – domnívám se, že *naopak* neimplikuje nutně, že někdo jiný udělal jinou činnost, v následující větě je konatel týž: *Mysleli, že si Jirka v té posteli lehne, ale on naopak vstal.*

s. 82 – uplatnila autorka kritérium „Nelze se na ně (na rozdíl od příslovčí) zeptat“ šíře při stanovování hranic příslovce/aktualizátor?

s. 84 – autorka uvádí, že po a. *teprv(e), až* je zasaženým výrazem „první“ z implikované skupiny, který splnil očekávání; není to spíš poslední?

s. 85 – „schopnost implikovat presupozici je téměř nulová“. Myslím, že v příkladech 273, 274 jde o presupozici pokračování děje.

s. 92 – v Grafickém znázornění vidím zelenou spojnicí (synonymii) jen mezi *teprv* a *až*. Co pak znamená „stejný sémantický příznak“ v tomto schématu, když *hlavně* je zahrnovací, zatímco *právě* je omezovací?

s. 99 Je jedinečnost (jako rys vlastních jmen) opravdu důležitá z hlediska užití aktualizátorů? A vztahují se uvedená zkoumání i na vlastní jména v jiných pozicích než subjektu a objektu?

s. 117 – Nedomnívá se autorka, že možnost rozpojení „dvojice aktualizátorů“ (ještě navíc různá v 560 a 561 odporuje jejich chápání jako dvojslovných a.? (560) *Už jen hodiny dělí ...* → *Jen hodiny už dělí...*, (561) *... má už jen malý význam* → *už má jen malý význam.*

s. 135n. – Co v anketě znamenají poznámky typu „nelze v 34, 35“?

4. Závěr

Disertační práci Mgr. Barbory Štěpánkové „K funkci výrazů částicové povahy ve výstavbě textu, zejména k jejich roli v aktuálním členění“ pokládám za velmi zdařilý, precizně formulovaný a přínosný příspěvek k české syntaxi a lexikografii. Autorka postupovala dobře metodologicky, projevila schopnost jemné sémantické analýzy obtížných a hraničních příkladů, kterých nashromáždila značné množství. **Doporučuji, aby po úspěšné obhajobě byl Mgr. Štěpánkové udělen titul Ph.D.** Doporučuji rovněž, aby disertace byla vydána knižně s připojením rejstříku aktualizátorů.

V Praze, 29. června 2013

Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc.,
Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK